

НОВА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94:323:39"15/16":001.8

В. Степанков

ЕВОЛЮЦІЯ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ У ПРОТОЕЛІТУ (КІЛЬКА МІРКУВАНЬ ДИСКУСІЙНОГО ХАРАКТЕРУ)

В. Степанков. Еволюція козацької старшини у протоеліту (кілька міркувань дискусійного характеру). Порушена у статті проблема не ставала предметом спеціального наукового дослідження. Внаслідок чого нез'ясованими залишаються основні етапи процесу еволюції (з кінця XVI – до середини XVII ст.) козацької старшини у політичну протоеліту та її прикметні риси. Попри значну кількість праць істориків, присвячених вивченню становлення у цей час козацького стану, відсутня цілісна картина коефіцієнта якісних показників у діяльності козацької старшини, зокрема аналізу її здобутків і втрат.

З'ясовано, що на першому етапі формування протоеліти (кінець XVI – 1621 р.) в центрі її діяльності перебувала низка важливих завдань, які нею були ефективно розв'язані. По-перше, це досягнення визнання козацтва владними колами Речі Посполитої рицарською корпорацією, що спонукало його добиватися перетворення у новий «політичний народ» України. По-друге, послідовно захищаючи православ'я, домоглася відновлення функціонування православної Церкви. По-третє, організовуючи захист південних рубежів України від татарських нападів, сприяла колонізації краю та його швидкому економічному розвитку.

Другий етап охоплює час з 1622 по 1647 рр. і відзначається наростанням ціннісних параметрів діяльності старшини. Так, вперше вона почала обстоювати національні права і вольності «руського народу», вважаючи його рівноправним з польським і литовським народами. Водночас досягає легітимачії полково-сотенного устрою (у королівських володіннях) в козацькому регіоні, що започаткував процес зародження інституцій майбутньої Української держави. Частина старшини починає розглядати Військо Запорозьке протектором інтересів поспільства, відкриваючи перед ним можливість вільного вступу до козацької спільноти (скасовуючи відмінності у соціальному статусі нерестрового козацтва і покозачених селян і міщан та реестрового). Аналіз якісних показників діяльності козацької старшини у досліджуваний час дає підстави констатувати факт її переходу у політичну протоеліту.

Ключові слова: козацька старшина, протоеліта, Військо Запорозьке, Річ Посполита, православна Церква, український (руський) народ, козаки, поспільство.

В. Степанков. Эволюция казацкой старшины в протоэлиту (несколько соображений дискуссионного характера). Поднятая в статье проблема не была предметом специального научного исследования. Вследствие чего

невыясненными остаются главные этапы процесса эволюции (с конца XVI в. – к середине XVII в.) казацкой старшины в политическую протоэлиты и ее отличительные признаки. Несмотря на значительное количество работ историков, посвященных изучению становления в это время казацкого сословия, отсутствует целостная картина коэффициента качественных показателей в деятельности казацкой старшины, в частности анализа ее достижений и потерь.

Выяснено, что на первом этапе формирования протоэлиты (конец XVI в. – 1621 г.) в центре ее деятельности находился ряд важных задач, которые были эффективно решены. Во-первых – это достижение признания казачества правящими кругами Речи Посполитой рыцарской корпорацией, что побуждало его добиваться превращение в новый «политический народ» Украины. Во-вторых, последовательно защищая православие, смогла достичь восстановления функционирования православной Церкви. В-третьих, организовывая защиту южных рубежей Украины от татарских нападений, способствовала колонизации края и его быстрому экономическому развитию.

Второй этап охватывает время с 1622 по 1647 гг. и отличается нарастанием ценностных параметров в деятельности старшины. Так, впервые она начала отстаивать национальные права и вольности «русского народа», считая его равноправным с польским и литовским народами. Одновременно достигает легитимации полково-сотенного устройства (в королевских владениях) в казацком регионе, что стало источником процесса зарождения институций будущего Украинского государства. Часть старшины начинает рассматривать Войско Запорожское протектором интересов посольства, открывая перед ним возможность свободного вступления в казацкую общность (упраздняя отличие в социальном статусе нереестрового казачества и показаченых крестьян и мещан с реестровым).

Анализ качественных показателей деятельности казацкой старшины в исследуемый период дает основания констатировать факт ее превращения в политическую протоэлиту.

Ключевые слова: *казацкая старшина, протоэлита, Войско Запорожское, Речь Посполитая, православная Церковь, украинский (русский) народ, казаки, посполитые.*

Складний і суперечливий процес формування і функціонування політичної еліти Української держави, що утворилася в роки Національної революції (1648-1676 рр.), важко збагнути без осмислення попереднього періоду її зародження. Дослідники, як правило, торкаючись проблеми «еліти», відштовхуються від статусно-функціонального підходу, а відтак майже не приділяють уваги з'ясуванню етапів її генези, ігноруючи при цьому якісні показники діяльності. В силу чого витворена картина відзначається статичністю й доконечністю (мовляв, якщо хто потрапляв на будь-яку старшинську посаду той відразу механічно зараховувався до складу еліти). Як на нашу думку, такий підхід є дещо спрощеним, бо не враховує основного: коефіцієнта якісних показників діяльності. Схильні вважати, що під «політичною елітою» слід вбачати не просто привілейовану групу осіб, котра задіяна у владних структурах, але ту функціонально об'єднану

правлячу верхівку, яка ефективно (якісно) виконує свої владно-політичні функції. І тому має заслуги перед суспільством і перед державою, тобто реалізує політичні цінності «Pro bono publico» («Для загального добра»). Цей підхід пропонуємо назвати аксіомеритократичним (влада здібних, що продукує політичні цінності в суспільстві).

Хоча ця тема спеціально не вивчалася, тим не паче історики, досліджуючи розвиток козацького стану з кінця XVI ст. і до початку революції, висвітлили окремі її аспекти. В першу чергу слід назвати праці А. Беджицької, В. Брехуненка, В. Голобуцького, М. Грушевського, М. Гавенди, М. Дроздовського, І. Іванцова, С. Леп'явка, Ю. Мицика, С. Плохія, П. Саса, В. Смолія, Т. Хинчевської-Генель, В. Щербака, Н. Яковенко. Зокрема, вони торкалися з'ясування політичних поглядів старшини, її ролі в організації захисту південних регіонів України від нападу татар, боротьби за відновлення православної Церкви, відстоювання нею «прав і свобод руського народу» тощо.

Насамперед з'ясуємо владний статус старшини у досліджуваній період. Б. Кухта, розглядаючи базові відмінності «лідерства» й «керівництва», зауважував, що приналежність до останнього зобов'язує знаходитися «...в певних рамках, дотримуватися певних норм, в яких функціонує дана організація»¹. Козацька ж організація витворила занадто тісні рамки для самоутвердження у ній лідерських амбіцій, обраних козацьким товариством старшин, що дуже часто (особливо в разі невдач) завершувалося для них трагічними наслідками. За свідченнями французького інженера Г. Боплана (хай дещо перебільшеними), «За сімнадцять літ, доки я служив у цьому краї, усі, хто обіймав цей уряд (йдеться про гетьманів або «старшин» Війська Запорозького – В.С.) скінчили погано»². В силу чого, як на наш погляд, саме термін «керівники» є найбільш вдалим відповідником для визначення владного статусу верхівки козацької громади впродовж кінця XV – XVI ст.

Поступово з кінця XVI ст. еволюція якісних параметрів, що мали місце у козацькому середовищі, набирала нових, більш досконаліших організаційних форм. На переконання М. Грушевського, «...вироблена, організована, повна почуття своєї сили – й моральної й фізичної, як осібне тіло політичне, – запорозька козачина з Дніпрового Низу, що був її огнищем і признаним володінням, в 1590-х роках рушила «на волю» – в сусідній території України з польсько-шляхетським правом, і нагло стала їх повним хазяїном»³. «Повна хазяїновитість» полягала в тому, що козаки починають перебирати на себе роль організатора процесу становлення, відмінної від існуючої, нової моделі соціальних відносин й владних структур, цим самим обмежуючи обсяг владних повноважень місцевої адміністрації. Насамперед, вона проявилася під час повстання 1591-1593 рр. у встановленні на зайнятих теренах власної юрисдикції. За даними королівського універсалу (січень 1593 р.) козаки «...і, що гірше, як шляхетського, так і міського стану людей до віддавання собі присяги і послушенства примушують...»⁴. А в серпні 1595 р. гетьман Війська Запорозького Г. Лобода своїм

іменем й іменем «рицарства запорозького» наказав схопити кунянського й колодинського вїтїв та окремих мешканцїв цих містечок (за «морди й зєлживост» вчиненї козакам у Жорнищах) й відіслати до нього для розслїдування чи покарання, де він перебуватиме («а де нас услышите»)⁵.

Аналіз діяльності козацької верхівки у той час дав підстави дослідникам помітити далекосяжні наслідки в її соціально-політичному самоутвердженні. Зокрема, С. Леп'явко зауважував, що «у встановленні козацької юрисдикції на волості бачимо і відголосок боротьби боярства за свої права, і перші паростки нової козацької влади. У найближчі роки така їх діяльність спричинила появу козацьких громад у багатьох містах і селах на волості, а пізніше виросла у військово-адміністративний устрій України»⁶. Зі свого боку, В. Брехуненко й М. Нагельський побачили у козацькому присуді «Рішучий намір позбутися опіки представників місцевих управлінських ланок», а їх прагнення «підпорядковуватися безпосередньо королівській владі відбиває перехід стосунків козацтва зі своїми колишніми поводирями й патронами на нову орбіту». На їхню думку, це могло стати сигналом «про перші його порухи до розведення шляхти й короля по різних ціннісних нішах»⁷. Таким чином козацька старшина розпочинає позиціювати себе з легітимною владою на волості.

Ведучи мову про зародження нових політичних цінностей в козацькому середовищі, не можна оминути проект реформування Війська Запорозького відомого під назвою «Кондиції» С. Наливайка⁸. Значимість його оцінюється по-різному. Для С. Леп'явка вона полягає насамперед у «добрій обґрунтованості проекту з військово-стратегічної точки зору» тоді як «у плані соціально-становому він не містив нічого нового»⁹. Натомість П. Сас вбачає у ньому намір провести докорінні зміни у системі фундаментальних підвалин козацького устрою, а саме: «на зміну демократичним засадам... мала прийти авторитарно спрямована модель... з сильною гетьманською владою»¹⁰. Тобто, новим базовим елементом політичної культури ставав не егалітарний (зрівняльний) принцип функціонування козацького устрою, а наділений реальними великими владними повноваженнями гетьман-володар (підзвітний тільки особі польського короля). І саме він був у праві розпоряджатися козацькою спільнотою. Це означало, що козацький стан переводився на зовсім іншу модель розвитку – колективна воля й колективна відповідальність – чи не головні традиційні цінності т. зв. «прямої демократії», замінювалися на волю гетьмана – «автократа» перед яким несло відповідальність все військо¹¹.

Очевидно – це була реакція С. Наливайка на охлократичні прояви дій чималої кількості рядового козацтва, що ставали деструктивним чинником для ефективного функціонування козацької організації. І по-друге, що також було важливим, проект передбачав, що єдиним політичним і військовим центром реформованої козацької громади мала стати територія між Південним Бугом і Дністром. Таким чином, розрізнені козацькі ватаги отримували територію для проживання (не виключно, що з власними сім'ями) у збудованому «місті й замку», а на Запорозькій Січі мала пере-

бувати лише залогою, очолювана «поручником». Припускаємо, що в такій, дуже розмитій, формі висловлювалася у зародковому стані ідея формування у складі Польської Корони автономної адміністративно-територіальної одиниці зі своїм козацьким присудом. Адже гетьман отримав право карати (відтинати ніс і вуха) не лише селян, але й слуг жовнірів, панів, шляхтичів і князів, котрі б своєвільно приєднувалися «до війська»¹². В чомусь пропозиція С. Наливайка нагадує організацію функціонування військової громади секеїв в Угорщині XVI ст., територію якої «...було виокремлено в окремих королівський домен...»¹³.

Гадаємо, що цей намір гетьмана облаштувати життя козацької спільноти на окремій території не був одиничним, а відтак і випадковим. Він став відображенням відповідних настроїв частини козаків. Опосередкованим свідченням існування серед них ідеї створення окремишньої адміністративно-територіальної одиниці може слугувати знаменитий проєкт київського католицького єпископа (українця за походженням) Й. Верещинського, котрий підтримував тісні відносини з козацькою старшиною і добре орієнтувався у її політичних хотіннях. Схильні вважати, що останні й лягли в основу сформульованої ним концепції витворення на «Задніпров'ї» автономної держави Війська Запорозького, очолюваної князем (її південні кордони сягали Переяслава і Лубен, а північні – білоруських Радомля і Мстиславля), в якій 12 полків перетворювалися в адміністративно-територіальні одиниці¹⁴.

Необхідність здійснення військових акцій проти татар на «пограниччі» спочатку ВКЛ (потім Речі Посполитої) дала поштовх до зародження в козацькій спільноті своєрідної політичної культури, головним компонентом якої було самоусвідомлення себе рицарями, себто особисто вільними людьми, «...спосіб життя яких визначали воєнне ремесло й належність до корпоративно окресленої спільноти...»¹⁵. Воно вимальовувало далекоюяні соціальні перспективи в тогочасному суспільстві: адже «...рицарями титулували себе шляхтичі – представники елітарного соціального стану, інтересам якого, власне, й була підпорядкована політична система Речі Посполитої»¹⁶. В працях В. Брехуненка, В. Матяка, П. Саса аргументовано означено здобутки новоявлених рицарів у підвищенні свого соціального статусу¹⁷. У свій час відомий російський філософ М. Бердяєв вбачав у рицарстві соціальну «кузню» карбування кращих людських рис. «В рицарстві викувалася особистість, витворювався гарт характеру ... Вище достоїнство людини викувалося і оформлялося в рицарстві і дворянстві і від нього пішло в більш широкі кола світу, воно – аристократичного походження»¹⁸. Як з'ясовано в історичній літературі, тогочасний річпосполитський соціум поділявся на стани, соціальний статус яких жорстко регламентувався. І був він обов'язковим і непорушним у свідомості їхніх представників. Створена шляхтою система «захисту» своїх прав і привілеїв ставала нездоланим бар'єром для її поповнення членами інших соціальних груп.

З початку XVII ст. стають настирливішими домагання козацтва щодо зрівняння свого «рицарського» статусу з шляхетським. Вони, помножені на постійно зростаючу військову потугу, змушували шляхту так чи інакше реагувати на ці вимоги. Як з'ясував В. Брехуненко, політичний клас Польщі у 1610 р. вперше на офіційному рівні визнав існування «прямої аналогії» між «людьми рицарськими» та козаками¹⁹. І хоча це визнання «не закріплюється як обов'язкова норма й надалі вживається явно кон'юктурно»²⁰, все ж зводити його лише до позбавленого будь-якого ціннісного компонента формального підтексту, очевидно, не варто. В цьому сенсі слушною є заувага П. Саса, котрий вбачає у цих словесних реверансах «симптом певних зрушень у політичній свідомості шляхетства». Адже для абсолютної більшості з них «були б неприйнятними подібні аналогії стосовно «нижчих» станів – селян і міщан»²¹. Успішні бої під Хотиним восени 1621 р. з турками й татарами стали потужним імпульсом остаточного утвердження в свідомості козацтва свого статусу як рицарського. В очах старшини, як з'ясувала Т. Таїрова-Яковлева, звання «козак» стає таким же значимим як і звання шляхтича. Тому не випадково влітку 1632 р. Військо Запорозьке через посольство засвідчило свою «рівність» з іншими членами Речі Посполитої, а відтак прохало допустити його до обрання короля й наділення «вольностями», належними «людям рицарським»²².

Внутрішньополітичні успіхи козацької корпорації у визначенні за нею статусу «рицарства» доповнювалися здобутками такого ж роду на міжнародній арені. Історики наводять чимало прикладів поштового звернення до них з боку представників політичних еліт різних держав. Зокрема, «*Nobiles et liberi milites*» – так звертався у листі 1631 р. до козаків посланець від шведського короля Якуб Руссель»²³. 26 серпня 1626 р. союзник Війська Запорозького солтан-калга Шагін-Грей обзивався до козаків «як до *koła rycerskiego*» і вжив «стосовно них поняття *“wasz mość”*»²⁴. Зрозуміло, що не тільки успіхи мали місце на різних векторах зовнішньої політики для Війська Запорозького, але й невдачі. Проте можна стверджувати, що сам факт її проведення, всупереч позиції офіційної Варшави, підіймав козацтво в його самосвідомості на якісно новий щабель розуміння свого становища як стану в системі суспільно-політичних відносин Речі Посполитої. Адже народжувався де-факто другий політичний центр, слабо контрольований державними структурами, який починав генерувати сепаратистські настрої.

Останні особливо яскраво почали проявлятися під час повстань 30-х рр. XVII ст. та переговорів з королем й урядом. Спостерігався ще з середини другого десятиріччя інтенсивний процес взяття під свій контроль південних теренів «волості» (в межах Київського воєводства), що супроводжувався перетворенням своїх інституцій чи не на єдиного носія владного ресурсу над місцевим населенням. Уже у 1616 р. один із польських сановників звертав увагу сейму на факт невизнання козаками «ні магістратів у містах, ні старост, ні гетьманів; вони самі встановлюють собі право, самі обирають урядників й ватажків й наче створюють у великій Речі

Посполитій іншу Республіку»²⁵. Трохи пізніше король Сигізмунд III констатував, що «зовсім призабувши віру й підданство, козаки вважають себе окремою Річчю Посполитою. Вся Україна в їх руках, шляхтич невольний у своєму домі, у містах і містечках й(ого) к(королівської) м(илості) все управління, вся влада у козаків, вони привласнюють юрисдикцію, всі закони»²⁶. В першій половині 1626 р. гетьман М. Дорошенко формує 6 полків реєстрових козаків як військово-територіальних одиниць (у королівських володіннях). Цей процес знаходить продовження в 30-х рр., коли виникають нові полки: Київський, Миргородський, Полтавський, Лубинський та Яблунівський. У цей час, як засвідчують окремі джерела, козацький устрій починає утверджуватися й на півдні Брацлавщини, зокрема у Побужжі²⁷. Таким чином вперше старшина домоглася легітимації козацького устрою у «городовій Україні», що ставав зародком інституцій майбутньої Української держави.

Не можна оминати також й значимості релігійного чинника, що вчиняв формотворчий вплив на розвиток політичної культури козацтва в цілому і зокрема старшини. Оскільки після Берестейської унії 1596 р. православна Церква була поставлена польською владою поза законом й знаходилась у критичному стані, то «рятівним колом» для неї стала рішуча підтримка з боку провідників Війська Запорозького. Адже захист православної віри стає чи не головною мотивацією козацьких виступів, починаючи з кінця XVI ст. С. Леп'явко наводить, як на нашу думку, наступний важливий факт: незадовго до страти С. Наливайко в 1597 р. повідомив про свою готовність «допомогти князю Конянтину Острозькому, коли б той підняв боротьбу за православ'я»²⁸. Особлива заслуга в захисті православ'я належить гетьману Я. Бородавці та полковнику П. Сагайдачному, котрі спонукали патріарха Феодана у 1620 р. відновити православну ієрархію в межах Київської митрополії, призупинивши цим самим кризові явища українського і білоруського православ'я.

Звичайно було б несправедливо не помічати внеску у боротьбі за збереження православ'я української шляхти та міщанства, з лав якого постали національно-релігійні громадські організації – братства, головна мета яких полягала у «...відновленні моралі та канонічних засад церковного життя»²⁹. Так, відомою є промова чашника Л. Деревинського на Варшавському сеймі 1620 р., в якій український шляхтич звертав увагу польських можновладців на «великі й нечувані утиски», які «терпить наш руський народ як у Короні, так і в Великому князівстві Литовському»³⁰. Найбільш дошкульними «утиски», як вважав промовець, були в релігійній сфері: «Хто додержує грецької віри і не перейшов в унію, той не може проживати в місті, міряти ліктем і квартою і бути прийнятим у цех...». Л. Деревинський наголошував на безплідності спроб шляхти розв'язати цю болючу проблему: «...ось уже протягом двадцяти років на кожному сеймику, сеймі і головному з'їзді ми слізно випрощуємо і випросити не можемо охорони нашої в правах і вільностях, щоб брати наші такої зневаги не терпіли...»³¹. І лише блиск козацької шаблі справляв найкращий

протверезний ефект для надто агресивних діячів з католицького табору, охолоджуючи їхній нестримний фанатизм.

Поділяємо схвальну оцінку С. Плохієм цих радикальних дій: «...вдавшись до терору та насильства, козацтво змогло досягти того, чого навряд чи досягла б сеймова боротьба шляхти: однозначного закріплення Києва за православними та відкинення уніятських претензій на київські монастирі. Цікаво, що саме хвиля релігійного насильства козаків у Києві та вбивство Ходики та Юзефовича передували королівському привілею в лютому 1625 року про затвердження православного кандидата Захарії Копистенського архимандритом Києво-Печерського монастиря»³². В подальшому боротьба за православні цінності продовжувала тривати. Під час повстання 1630 р. його керівник Т. Федорович (Трясило) «написав до всієї України і до іншої Русі всієї, щоб всі, хто є віри грецької йшли до Війська Запорозького й боронилися проти ляхів»³³. А в універсалі (1637 р.) П. Павлюка лунала вимога до тих, «хто зве себе товаришем нашим, хай негайно стає за віру християнську і золоті вільності наші, які ми кров'ю неслужили»³⁴. В цьому ж році полковник К. Скидан закликав, щоб усі, «хто тільки товаришем називається і віри благочестивої і правдивої держиться, залишивши всі справи свої, до мене і до війська негайно збиралися», бо «вороги народу нашого християнського руського, віри нашої старожитньої грецької, а саме ляхи, маючи злий намір і забувши страх Божий, ідуть на Україну за Дніпро...»³⁵.

Отже, заслуги козацького стану у реставрації православного церковного життя й збереження православної віри в українському суспільстві є безцінними, а вироблені 1632 р. польським сеймом і затверджені 1633 р. новообраним королем Владиславом IV «Статті заспокоєння грецької релігії» (що повертали статус православної Церкви у легітимне русло) можна сприймати, як вагому перемогі козацької старшини й української шляхти у політичному житті Речі Посполитої.

Не можна недооцінювати також й зростання етнічної самосвідомості козацької старшини Війська Запорозького, яка вже з початку 20-х рр. XVII ст. починає обґрунтовувати ідею захисту не лише православної віри, але й «свобод» руського народу. В січні 1622 р. вона, з'їхавшись до Києва на комісію, підкреслювала, що порушуються права народу руського, надані йому під час входження «руських держав» до Корони³⁶. Пізніше у листі гетьмана І. Петрижицького до шляхти Київського та Брацлавського воєводств (травень 1632 р.) прозвучала вимога: «Вибирати короля й. м. слушно не можна без дання нашого дозволу, бо Річ Посполита визнала нас членом свого тіла, а ми у своїй більшості, де найгірше, там платимо з неї (Річ Посполиту) своїми головами; за цілість, за честь королів... Треба, щоб ви доклали для цього своїх старань і добилися того, щоб к. його м., всідаючи на престол Корони Польської, спочатку присяг, заспокоївши в (своїх) державах релігію старожитню грецьку, підтвердити права й вольності російської нації і наші рицарські...» І далі він зазначав: «Коли ж тепер інакше мало вчинитися і к. його м., всяде на престол без нашого

дозволу, без ствердження прав і свобод нашої російської нації, то щоб цього не сталося, щоб нас не вважали турботорами Речі Посполитої, але щоб нам ствердили наші права й вольності, ми проголошуємо то, що не хочемо жодного пана (тут: короля – Ю.М.), доки нам і нашому духовенству, як говорилося вище, його к. м. не підтвердить і не присягне прав, свобод і вольностей; що ми готові ціною свого життя і всіх достатків вмерти за права і вольності наші. Ми впевнені і вв. м. п., своїх милостивих панах, що в. м. як такі, котрим мила цнота, свобода і наша релігія, і всі, хто знаходиться (??) в руських краях, що захочете докласти зусиль, щоб і найменшого приниження ні в чому не зазнавала наша руська нація»³⁷. А за ухвалою козацької ради на початку червня 1632 р. Військо Запорозьке звернулося з листом до учасників конвокаційного сейму, в якому домагалося припинення утисків православної релігії, ліквідації унії й збереження «звичних з давніх часів свобод для всього люду посполитою нашого народу руського»³⁸. В розробленій інструкції (від 9 червня) послам на сейм козацтво уповноважувало їх порушити клопотання про визнання Війська Запорозького «членом» Речі Посполитої, надання йому права обирати короля, припинення переслідувань та утисків православної релігії, а також захист «свобод і вольностей» «народу руського»³⁹.

Таким чином у 20-х – першій половині 30-х рр. XVII ст. у політичній свідомості старшини відбувається злам: вона, як і частина української шляхти, починає розглядати Україну (Русь) рівноправною складовою Речі Посполитої. Погоджуємося з міркуваннями Н. Яковенко, що «... Русь вийшла з цієї ріки інакшою, ніж увійшла до неї, усвідомивши себе третьою силою в Речі Посполитій Двох Народів»⁴⁰. Як слушно зауважив В. Балущок, «Положення про третього рівноправного члена Речі Посполитої було великим поступом уперед української суспільної думки в плані формування і зміцнення верхнього рівня етнічної самосвідомості, оскільки саме в політичній (державній) формі етнос міг ввійти як рівний у реальне суспільне життя тогочасної Європи»⁴¹.

Важливе значення для перетворення старшини в протоеліту мала і її зовнішньополітична діяльність. Дослідниками з'ясовано, що вже К. Косинський в 1593 р. у боротьбі з Річчю Посполитою намагався опертися на допомогу Криму і Московії⁴². У першій чверті XVII ст. джерела фіксують наявність нових контактів з представниками кримської еліти. При цьому старшина починає поволі усвідомлювати Військо Запорозьке, за словами В. Брехуненка, в особі «...самодостатньої політичної одиниці в рамках Речі Посполитої», а себе виразником його інтересів⁴³. Яскравим прикладом цього слугує зміст укладеного в кінці 1624 р. договору з Кримським ханством⁴⁴. Відомо, що під час повстання 1637-1638 рр. його проводирі домагалися від хана надіслання допомоги у боротьбі з Польщею⁴⁵. Не виключено, що серед старшини з'являються прихильники орієнтації на Османську імперію, як можливого потенційного союзника у протистоянні з Річчю Посполитою⁴⁶. Відомо, що у різний час старшини вступали в

дипломатичні відносини з Австрією, Ватиканом, Молдавєю, Московією, Персією та іншими країнами.

Міжнародні відносини Війська Запорозького непокоїли польську еліту. Так, у наданій королем «Декларації» козакам восени 1625 р. звучала вимога припинити самостійну дипломатичну діяльність: «Воля Його Королівської Милості та усієї Речі Посполитої, – наголошувалося у ній, – щоб вони (козаки. – Авт.) не укладали угод ні з якими іноземними володарями і державами, не наважувалися і не сміли без дозволу Речі Посполитої зноситися через посольства, не наймалися на жодні служби іноземним володарям, не приймали ніяких послів. В противному разі Річ Посполита матиме їх не за вірних підданих, а за неприятелів, які привласнили собі щось осібне, чого не мають інші члени Речі Посполитої»⁴⁷. Отже, старшина отримувала безцінний дипломатичний досвід по відстоюванні на міжнародній арені не лише інтересів козацької корпорації, але і «народу руського».

Не слід забувати й тієї обставини, що XVI – перша половина XVII ст. було часом великого протистояння двох цивілізацій – східної (мусульманської) і західної (християнської). Адже обіцянка турецького султана Мехмеда II (після битви під Мохачем 1526 р.) «...дати вівса своєму коню на престолі св. Петра»⁴⁸ стала визначальною державною доктриною його наступників, яку вони прагнули реалізувати на європейському континенті. Ясна справа, що «найкращі уми» християнських країн шукали найбільш дієвих засобів організації протистояння агресивним устремлінням блискучої Порти. Як не дивно, однією з найбільш ефективно діючих «проти-турецьких» сил виступило Військо Запорозьке. Героїзм виявлений козаками під час військових виправ проти «невірних» набув щонайширшого резонансу у тогочасному європейському світі, а їхні успіхи фіксувалися на сторінках різноманітних джерел. Про це більш докладно можна дізнатися зі сторінок праці українського вченого Д. Наливайка. Він наводить, наприклад, наступну оцінку бойових якостей козацтва висловлену французом Н. де Бартемом – автором «Загальної історії турецьких війн»: «Ці люди виростили в труді, як скіфи, загартовані всілякими злигоднями, як гуни, здатні до війни, як готи, засмалені на сонці, як індійці, і жорстокі, як сармати. Леви в переслідуванні ворога, схожі на турків у підступності, подібні до скіфів у люті...»⁴⁹.

Безперечно – провідна роль в організації бойових дій козацтва проти Кримського ханства й Османської імперії належала старшині. Саме вона взяла до своїх рук обов'язок захисту українських земель від татарсько-турецьких нападів, забезпечуючи таким чином умови (правда, далеко не оптимальні, бо уряд Речі Посполитої не вживав ефективних засобів в обороні своїх кордонів, але все таки стерпних) для колонізації Брацлавщини, центральних і південних районів Подільського та Київського воєводств. Внаслідок чого тут упродовж першої половини XVII ст. з'явилося понад тисячу населених пунктів. Розвивалися сільське господарство, ремесла, промисли і торгівля. Все це дозволяє нам висловити міркування, що

старшина де-факто перебрала на себе функцію протектора господарського життя цього краю, що явно виходило за коло компетенції військових провідників.

Особливо виразно проявились організаційні таланти козацької старшини та її наполегливість у відстоюванні релігійних цінностей українського народу під час підготовки і проведення нею антиосманської Хотинської кампанії 1621 р. Адже добре відомо: Я. Бородавка, П. Сагайдачний та інші старшини погоджувалися взяти участь у ній із козацьким військом лише за умови визнання королем і урядом задоволення їхніх конфесійних вимог. Як з'ясував П. Сас, посольство Війська Запорозького, очолюване П. Сагайдачним, відправлене до Варшави в середині червня 1621 р. козацькою радою мало домагатися поновлення прав православної Церкви, «заспокоєння» православної віри, визнання владою ієрархів православної Церкви, ліквідації унії й уніатської Церкви та інші⁵⁰.

Отже, здобутки й заслуги козацької спільноти, очолюваної старшиною, у цивілізаційному протистоянні двох світів є більш ніж вагомими, а відтак в цьому «секторі» своєї діяльності вона заслуговує найвищої оцінки (згідно коефіцієнта якісних показників, розроблених В. Парето). Як зауважував В. Балашок, «Адже саме завдяки козацтву українцям вдалося не тільки відбити агресивний наступ Сходу, а найбільше Великого Азійського Степу, але в подальшому й заселити чисто степові райони півдня і південного сходу України, в результаті чого українська етнічна ніша перетворилася з лісостепової на степо-лісо-степову»⁵¹.

Додамо кілька штрихів про роль етично-морального чинника, як стержня внутрішнього світу козацького товариства. Вважаючи себе захисниками всього християнського світу, воно вбачало своїм обов'язком визволення бранців з мусульманського полону. Організовані ним постійні превентивні виправи на турецько-татарські володіння повинні були мінімізувати їх агресивну політику щодо земель Речі Посполитої (яка для козацтва залишалася політичною Батьківщиною). «Священна війна», що проводилася козаками супроти своїх «південних сусідів», ставала тією школою життя, де в надзвичайно жорстоких умовах відбувався «природний відбір» чи формувалася своєрідна «селективна система», в якій зміцнювалися, гартувалися, виточувалися нові критерії відбору «людського матеріалу», а саме: «...найбільш активних, вольових, рішучих, безстрашних, кмітливих, витривалих фізично, психологічно стійких та сильних духом людей, готових до самопожертви заради порятунку товаришів, успіху спільної справи...»⁵². І саме кращі з них ставали старшинами, котрі у своїй діяльності все послідовніше і рішучіше обстоювали не лише станові інтереси козацтва, але й національно-релігійні цінності українського народу («права і вольності руської нації»). Поділяємо висловлену І. Крип'якевичем думку, що «у довголітній боротьбі витворився цінний державницький матеріал, що тільки чекав будівничого, який ужив би його для завершення будови»⁵³.

Ще один важливий момент, який стосується процесу еволюції старшини у політичну протоеліту. В наукових колах побутує думка, що «еліта (або група, що претендує на елітність) є те утворення, яке здатне на ініціувальне зусилля, у результаті якого виникає нова атрактивна структура»⁵⁴, що породжує «спільний міфологічний простір» й спроможна концентрувати навколо себе нову соціальну одиницю. В нашому випадку ми спостерігаємо наступне: козацтво як група, претендуючи на політичну елітність, будучи «ною соціальною одиницею», трансформувалася (при активній участі старшини) в «атрактивну структуру», а відтак перетворилася на суспільний феномен, в якому саме «спільний міфологічний простір» (про який уже йшлося) став об'єднавчим ферментом для українського суспільства. Адже, поставши в уяві більшості населення «колективним героєм», козацтво сприймалося ним соціальним та військово-політичним ідеалом, осяяним ореолом героїки, «соціальним магнітом», котрий притягував величезну масу послідовців (і не тільки його) до своїх лав. Недаремно «український народ» стає суголосним прикметнику «козацький» і навпаки. «Козацький міф», витворений інтелектуальною верхівкою церковних діячів та козацькою старшиною, став невід'ємною частиною національної культури українства, успішно відтісняючи на задній план вкорінену у свідомість шляхетства ідеологію «сарматизму».

Підсумовуючи вище сказане, зазначимо, що впродовж досліджуваного періоду сталися якісні зміни у соціальному статусі й функціонуванні старшини. Якщо в минулому вона становила лише військових керівників, то тепер маємо підстави констатувати, що перетворилася не лише на виразника і захисника козацьких станових інтересів, але і національно-релігійних «прав і свобод руського народу». В процесі цієї трансформації виділяємо два етапи.

Перший охоплює період кінця XVI ст. – по 1621 р., під час якого старшина починає активно обстоювати інтереси козацької спільноти, як рицарських людей рівноправних зі шляхтою. Це засвідчувало прагнення домогтися права бути невід'ємною складовою правлячого класу Речі Посполитої. Наступним аспектом її діяльності стала рішуча боротьба у захисті православ'я, відновленні православної Церкви та ліквідації унії. Виникають також витворені нею козацький регіон на півдні Київського воєводства, в якому утверджуються козацький устрій (право, судочинство, урядування тощо) та нова модель господарювання. Водночас не слід ігнорувати важливої значимості старшини у сприянні процесам колонізації українським населенням південних і східних регіонів України. Адже саме вона організувала козацтво на захист цих теренів від татарських нападів й всіляко підтримувала поширення козацького типу господарства. Ці дії відігравали роль потужного чинника в швидкому економічному освоєнні краю⁵⁵.

Другий етап обмежується рамками 1622-1647 рр. Він характеризується насамперед перебранням старшини на себе функції провідника нового «політичного народу» українського суспільства – козацтва. А відтак по-

чинає наполегливо домагатися від польського уряду дотримуватися прав і свобод «руського народу», котрий вбачали рівноправним з польським і литовським (себто хотіла досягти політичної реорганізації Речі Посполитої у державу «трьох народів»). Окрім цього вперше спостерігається її прагнення виступати протектором поспільства, захищаючи його від утисків жовнірів, урядників й шляхти. З цього приводу коронний гетьман С. Конєцпольський з обуренням обвинувачував гетьмана П. Бута (Павлюка) і його соратників (у листі від 5 листопада 1637 р.) в тому, що вони привласнили собі право короля, захищаючи підданих: «Милосердя вчиняєте велике над підданими й.к.м., з жалісливості привласнюючи собі якусь опіку (над підданими – В.С.), яку сам лише й.к.м. в руках своїх має, будучи на це покликаний паном Богом. Через це милосердя, через цей ваш сердечний жаль відчиняєте ворота до свавілля, вчиняєте безлад правам Божим, правам королівським, правам Речі Посполитої»⁵⁶. Павлюк також намагався урівняти в правах покозачене поспільство і нерестрових козаків з реєстровими⁵⁷.

Констатуючи очевидні успіхи діяльності козацької старшини, які перетворювали її в протоеліту, необхідно відзначити низку й від'ємних ознак цього процесу елітотворення. До них слід віднести такі: слабка консолідація старшини, наявність суперечностей (нерідко дуже гострих) між окремими її групами, що представляли інтереси реєстрового, нерєстрового, січового (власне запорозького) козацтва; попри зміцнення владних прерогатив старшини (відома вимога гетьмана В. Томиленка козацькій раді у травні 1637 р. аби її учасники присягнули йому, а вже тоді присягне він їм⁵⁸), вона продовжувала перебувати під сильним впливом егалітарних принципів «козацької демократії»; наявність у її політичній програмі тільки у зародковому стані національної державної ідеї. Старшини спромоглися лише на сформулювання у розпливчатій формі положення про надання обмеженої автономії козацькому регіону у складі польської Корони.

Таким чином, процес перетворення козацької старшини в політичну еліту залишався незавершеним. Вона досягла лише статусу протоеліти.

Примітки

1. Кухта Б. Феномен політичного лідера. Історичні силуети на тлі епох / Борис Кухта. – Львів: Кальварія, 2000. – С. 9.
2. Боплан Г. Про українських козаків / Г. Боплан // Коли земля стогнала: друга половина XVI – перша половина XVII ст. – К.: Україна, 1995. – С. 417.
3. Грушевський М. Історія України-Руси. Козацькі часи – до року 1625 / М. Грушевський. – Київ: Наукова думка. – Т. VII. – С. 305.
4. Архив ЮЗР. – К., 1863. – Ч. 3. – Т. 1. – С. 45.
5. Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаніка. ВР. – Ф. 5. – Спр. Оссолінських № 4048/11. – Арк. 113; Леп'явко С. Формування світоглядних засад українського козацтва (поняття «козацького хліба»

- в останній третині XVI ст.) / С. Леп'явко // Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI-XIII століть. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2000. – С. 154.
6. Леп'явко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні / С. Леп'явко. – Чернігів: Сіверянська думка, 1996. – С. 72.
  7. Брехуненко В. Дванадцять листів гетьманів Війська Запорозького XVI – першої половини XVII століття з польських рукописних зібрань / В. Брехуненко, М. Нагельський // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Вип. 8/9. Український археографічний збірник. – Київ-Нью-Йорк, 2004. – Том 11/12. – С. 425.
  8. Україна: антологія пам'яток державотворення X-XX ст.: у 10 т. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – Т. 3.: Битва за Козацьку державу. – С. 38-39.
  9. Леп'явко С. Козацькі війни... – С. 176.
  10. Сас П. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.): Навч. посібник / П. Сас. – К.: «Либідь», 1998. – С. 237.
  11. Там само. – С. 232, 237; Україна: антологія... – С. 38.
  12. Україна: антологія... – С. 38.
  13. Леп'явко С. Аналоги українського козацтва у західному світі / С. Леп'явко // Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – Т. 1. – С. 111.
  14. Україна: антологія... – С. 29; Сас П. Політична культура... – С. 270-271.
  15. Сас П. Політична культура... – С. 119.
  16. Там само. – С. 120.
  17. Брехуненко В. На шляху до Гадяча 1658: Козацький традиціоналізм і гадяцький дискурс / В. Брехуненко // 350-lecie unii hadziackiej (1658-2008). – Warszawa: Wydawnictwo «DiG», 2008. – С. 79-84; Матях В. Формування системи політичних цінностей козацької громади та їх укорінення в суспільну свідомість / В. Матях // Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – Т.1. – С. 162; Сас П. Політична культура... – С. 120-143.
  18. Бердяев Н. Философия неравенства. Письма к недругам по социальной философии / Николай Бердяев. – Собрание сочинений. – Т. 4. – Париж: УМСА-Press, 1990. – С. 406.
  19. Брехуненко В. Назв. праця. – С. 79.
  20. Там само. – С. 80.
  21. Сас П. Політична культура ... – С. 120-121.
  22. Таирова-Яковенко Т.Г. Вольности шляхетские и казацкие: от отчизны «Речь Посполитая» к «отчизне нашей Малороссийской» / Т.Г. Таирова-Яковлева // Od Kijowa do Rzymu. Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej ze Stolicą Apostolską i Ukrainą.– Białystok: Instytut badań, 2012. – S. 199-200.

23. Брехуненко В. Назв. праця. – С. 85.
24. Там само.
25. Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1908. – Т. 8. – С. 124.
26. Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы в трех томах. – М., 1953. – Т. 1. – С. 64.
27. Бібліотека Польської Академії наук (Краків). – ВР. – Справа № 1819. – Арк 21-22.
28. Леп'явко С. Козацькі війни... – С. 182.
29. Крижановський О. Історія церкви та релігійної думки в Україні: Навч. посібник: У 3-х книгах. Кн. 3. Кінець XVI-середина XIX століття. / О. Крижановський, С. Плохій. – К.: Либідь, 1994. – С. 16.
30. Україна: антологія... – С. 78.
31. Там само. – С. 80.
32. Плохій С. Наливайкова віра: Козаки та релігія в ранньомодерній Україні / С. Плохій. – К.: Критика, 2005. – С. 178.
33. Мицик Ю. До історії повстання 1630 р. / Ю. Мицик // Пам'ять століть. – 1997. – №4. – С. 29.
34. Цит. за: Іванцов І. Повстання українського народу проти шляхетської Польщі 1635-1638 рр. / І. Іванцов. – Київ, 2002. – С. 145.
35. Там само. – С. 118.
36. Брехуненко В. «Вітчизна» в уявленнях християнських козацтв XVI – першої половини XVII ст. / В. Брехуненко // Od Kijowa do Rzymu... – S. 130.
37. Мицик Ю. Листи Петрижицького-Кулаги / Ю. Мицик // Козацтво. – 1996. – №1(4). – С. 21.
38. Бібліотека музею Чорторийських. ВР. – Спр. 365: Бібліотека Національна (Варшава). ВМФ. – № 1547. – Арк. 1420-1421.
39. Там само. – Арк. 1422-1423.
40. Яковенко Н. Реформа грецької церкви: унія, оновлення православ'я / Н. Яковенко // Історія української культури. У п'яти томах. – Українська культура XIII – першої половини XVII століть. – Київ: Видавництво «Наукова думка», 2001. – Т. 2. – С. 525.
41. Балущок В. Українська етнічна спільнота: етногенез, історія, етнічність / В. Балущок. – Біла Церква: Вид. О.В. Пшонківський, 2008. – С. 210.
42. Леп'явко С. Козацькі війни... – С. 78-79; Drozdowski M.R. Kozaczyzna w Rzeczypospolitej XVI-XVII w. jeszcze jeden stan społeczeństwa staropolskiego / M.R. Drozdowski, T. Chynczewska-Hennel // Społeczeństwo staropolskie. Seria nowa. – Warszawa: Dic, 2008. – Т. 1. – S. 199-200.
43. Брехуненко В. На шляху ... – С. 56.
44. Там само. – С. 85-86; Сас П. Політична культура... – С. 163-165.
45. Грушевський М. Історія України-Руси. – К.: Наукова думка, 1995. – Т. 8. – С. 228, 235-239; 246; Смолій В. Становлення української дипломатичної служби / В. Смолій, В. Степанков // Нариси історії дипломатії України. – К.: Видавничий Дім Альтернативи, 2001. – С. 112.

46. Сас П. Витоки українського націотворення / П. Сас. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – С. 509-511.
47. Сас П. Політична культура... – С. 172.
48. История Востока Т. III. Восток на рубеже средневековья и нового времени XVI-XVIII вв. – М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2000. – С. 44.
49. Наливайко Д. Козацька християнська республіка / Запорозька Січ у західноєвропейських історико-літературних пам'ятках / Д. Наливайко. – К.: Дніпро, 1992. – С. 98.
50. Сас П. Витоки українського... – С. 536-589.
51. Балущок В. Назв. праця. – С. 227-228.
52. Сас П. Витоки українського... – С. 115.
53. Крип'якевич І. Історія України / І. Крип'якевич. – Львів: Світ, 1990. – С. 170.
54. Еліта та соціальна зміна: матеріали «круглого столу» // Філософська і соціальна думка. – 1996. – №5-6. – С. 204.
55. Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654-1655 / В. Горобець. – К.: Інститут історії України, 2001. – С. 11.
56. Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego hetmana wielkiego koronnego 1632-1646 / opracowała Agnieszka Biedrzycka. – Kraków: Societas vistulana, 2005. – S. 427.
57. Іванцов І. Назв. праця. – С. 108-110.
58. Biedrzycka A. Przed powstaniem Pawluka. Stosunki polsko-kozackie (grudzień 1635 – lipiec 1637) / A. Biedrzycka // Studia historyczne. – 1999. – R. XLII. –Z. 4. – S. 516.

V. Stepankov. Evolution of the Cossack elders in protoelitu (A few considerations controversial nature). The problem of the article has not become the subject of special research yet. As a result, the main stages of the evolution of Cossack petty officers (late XVI – to August. XVII.) into the political pre-elite remain unclear. Despite the large number of the historical papers devoted to the study of the installation of the Cossack state at that time, the complete picture of the ratio of quality indicators in the activity of Cossack petty officers is absent. Particularly, the analysis of their achievements and losses hasn't been done yet.

It was found that at the first phase of forming of pre-elite (late XVI – 1621) in the center of Cossack petty officers' activity a number of important tasks had been resolved effectively. The first is to achieve the recognition of Cossacks authorities by Commonwealth knight corporation that prompted them to strive to transforming into new (quality of rights with gentry) «political people» of Ukraine. The second, the defending of orthodox consistently Cossack petty officers achieved the restoring of the functioning of the Orthodox Church. The third, organizing the defense of the southern borders of Ukraine against Tatar attacks they colonized the region and developed it's economic rapidly.

The second phase engulfs the period from 1622 to 1647 and is marked by the increase of the value parameters of petty officers' activity. Though they began to

assert the national rights and liberties of «Russian people» for the first time believing in it's quality of rights with Polish and Lithuanian nations. However, the legitimizing of the regimental-centesimal (in the royal possessions) of the Cossack region started the process of the origin of institutions of future Ukrainian state. Some petty officers started to consider Zaporozhia Army as a protector of the interests of the common people and opened before it the possibility of free admission to the Cossack community (denying the differences in social status between unregistrated Cossacks and peasants and the common people). The analysis of quality markers of the Cossack petty officers of grounds to establish the fact of the political transition them into «pre-elite».

Key words: *Cossack petty officers, pre-elite, Zaporozhia Army, Commonwealth, Orthodox Church, Ukrainian (Ruthenium) people, Cossacks, the common people.*

Отримано: 14.08.2014 р.

УДК 94(477) "16/17"

В. Кононенко

МОДЕРНІЗАЦІЙНІ ПРОЕКТИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ЗА ДОБИ І. МАЗЕПИ

В. Кононенко. Модернізаційні проекти української центральної адміністрації за доби І. Мазепи. У статті розглядається функціонування інституцій центральної української адміністрації за гетьманування І. Мазепи через призму пристосування «старизни» до викликів модернізації та запровадження нововведень. Зміни у Гетьманщині на рубежі XVII–XVIII ст. концептуалізовано у формі теоретичної моделі «поміркована модернізація». На основі історичних та історіографічних фактів доводиться, що мазепинська модернізація стала основою для подальших реформ у Гетьманщині 1710-х–1760-х рр. як українською, так й імперською адміністраціями. Особливу увагу приділено новаціям в управлінській, фінансово-мілітарній, культурній й освітянсько-науковій та правовій сферах.

Ключові слова: *Гетьманщина, Іван Мазепа, поміркована модернізація, модернізаційні проекти, центральна адміністрація Гетьманщини.*

В. Кононенко. Модернизационные проекты украинской центральной администрации в эпоху И. Мазепы. В исследовании рассматривается функционирование центральной украинской администрации за время гетманства И. Мазепы в контексте приспособления «старизны» к вызовам модернизации и реализации нововведений. Изменения в украинской автономии на рубеже XVII-XVIII вв. концептуализовано в форме теоретической модели «умеренная модернизация». На основе исторических и историографических фактов доказывается, что мазепинская модернизация стала основой для дальнейших реформ в Гетманщине 1710-х–1760-х гг., проводимых как украинской, так и имперской администрациями. Особенное внимание уделено новациям в управ-